

A kötelezőhatározó-jelenség magyarázata

1. A probléma A kötelezőhatározó-jelenség alatt azt a régi megfigyelést értjük, mely szerint az alábbi mondatpárok első tagja a legtöbb beszélő számára vagy agrammatikus (* jelzi) vagy legalábbis nehezen értelmezhető (? jelzi), míg a határozókkal kibővített változat teljesen elfogadható.

(1a) *A vendég érkezett.

(1b) A vendég *betegesen/Keszthelyről/kocsival/korán/szalmakalapban* érkezett.

(2a) ?A házat építettem.

(2b) A házat *tegnap/fából/Budán/ügyesen* építettem.

A jelenség magyarázatának az alábbi tényeket kell tisztáznia.

(i) A jelenség csak ún. létesítőigék esetén lép fel. A létesítő jelentéstől független tranzitív és intranszítív igék a vonzataikon túl nem kívánják meg egy további bővítmény jelenlétét.

(3a) A vendég telefonált.

(3b) Esett a tőzsdeindex.

(ii) Míg a pillanatnyi eseményt jelölő létesítőigékkel agrammatikusak a határozó nélküli mondatok – vö. (1a), addig a duratívak megfelelő kontextusban folyamatos aspektusú kijelentésként értelmezhetők – vö. (2a).

(iii) Ellentétben azzal, hogy az igék vonzataikra meghatározott tematikus szerepeket osztanak ki, kötelező határozóként sokféle határozó megjelenhet.

(iv) Nem mindenfajta határozó szerepelhet kötelező határozóként, hanem csak azok, melyek az esemény valamely körülményét (helyét, idejét, eszközét, módját stb.) adják meg.

(4) *A vendég *szerencsére/szándékosan* érkezett.

(v) A kötelező határozók csak igevivői (az igét közvetlenül megelőző) helyzetben állva mentik meg az (1a) és (2a) típusú mondatokat.

(5) *A vendég érkezett *Keszthelyről*.

(vi) A fókuszált ágens ugyanúgy jólformált mondatot eredményez, mint a kötelező határozók.

(6) A házat ÉN építettem.

2. Elméleti háttér A javasolt magyarázat – Ackerman és Goldberg (2001) tisztán pragmatikai illetve Grimshaw és Vikner (1993) tisztán eseményszerkezeti tárgyalásával ellentétben – a mondat információ-szerkezetének és eseményszerkezetének (vagyis szituációs aspektusának – vö. Smith 1991) a kölcsönhatásaként értelmezi a jelenséget. Megkülönböztetünk (vö. É. Kiss 2004) egyszerű és összetett telikus (célra irányuló) eseményeket. Az egyszerű, ún. létesítő eseményeket egy létesítőige és nem-specifikus téma-argumentuma alkotja (pl.: *épül egy ház, kaptam egy gyűrűt*), az összetett eseményekben az ige egy rezultatív vagy terminatív predikatív elemmel egészül ki, mely az esemény végállapotára utal és megelőzi az igét (pl.: *kisétál, befest, pirosra fest*). Az (1a) mondat egyik típus kritériumainak sem felel meg. A (2a) mondat értelmezhetőségének oka, hogy a duratív létesítőigék atelikus folyamateseményként is értelmezhetők megfelelő kontextusban (framing effect).

3. A magyarázat Amellett érvelek, hogy a létesítőigék mellett nem csupán rezultatív vagy terminatív kifejezések képesek a végállapotra utalni, és így összetett telikus eseményt hozni létre, hanem bármely körülményhatározó, sőt a fókuszált ágens illetve a fókuszált ige is. Ennek oka, hogy a létesítés körülményei a létesített objektum (a téma-szerepű argumentum) tulajdonságaiként jelennek meg.

A javasolt megoldás új választ ad arra a több évtizedes kérdésre, hogy miért függesztődik fel a létesítő események nem-specifikussági követelménye fókusz jelenlétében (vö. Szabolcsi 1992).